

УДК 811.411.21'06'373.23'367.622

СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СКЛАД ТА АРЕАЛ АРАБСЬКОГО АНТРОПОНІМІКОНУ

Ксенія Бурик

*Інститут сходознавства імені А. Кримського НАН України,
вул. Грушевського, 4, Київ, Україна, 01001,
тел.: (063) 858 81 57, e-mail: burikksenia@mail.ru*

Охарактеризовано історію становлення та сучасний стан арабського іменника, визначено ареал національної арабської антропонімічної системи та особливості за-
позичень в арабському антропоніміконі.

Ключові слова: антропонімія, антропонімічна система, особові імена, іменотворчість, запозичення.

Антропонімія – це уся множина власних іменувань людей: індивідуальні особові імена з усіма їх варіантами та похідними, патронімічні імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми тощо. Антропоніміка – наука, яка всебічно вивчає антропоніми, закономірності їх виникнення, розвитку та функціонування.

Антропоніми етносу на кожному синхронному зрізі складають внутрішню організовану сукупність – антропонімічну систему. Антропонімічні системи не перманентні, вони безпосередньо пов'язані з наявними соціальними відносинами у суспільстві, тому постійно перебувають у стані розвитку та вдосконалення. Та це не означає, що антропонімічні системи змінюють одна одну зі зміною соціально-економічного ладу. Вони складаються історично та демонструють симбіоз архаїчних та нових елементів, тому зміни в антропонімічній системі сучасникам не помітні і виявляються лише у ретроспективному вивченні.

Антропонімічні процеси кожного народу відбуваються на фоні його етногенезу, історії власної культури, розвитку соціальних відносин, етнографічних та мовних особливостей, що зумовлює специфічність цих процесів та механізмів їх перебігу для кожної окремої антропонімічної системи, але, як показали дослідження попередніх років, вони не позбавлені онімічних універсалій, які пов'язані передусім із мотивами номінації.

Власні імена людей давно цікавлять дослідників, проте становлення антропоніміки як особливої галузі науки розпочалося лише з другої половини ХХ століття. З того часу до наукового обігу введені численні матеріали з сучасної та історичної антропонімії різних країн. Що стосується арабської антропонімії, то вона не привертала належної уваги науковців. У статті “О внутренней форме и происхождении арабских имен” (1970) [4, с. 290–300] детально окреслено історію вивчення арабських імен та проаналізовано

існуючі дослідження. Автори праці констатували значний брак наукових робіт щодо цього питання та нагальну потребу у всебічному вивченні арабської антропонімії. Стан речей відтоді не змінився у тому сенсі, що арабська антропонімія так і не стала об'єктом спеціального комплексного дослідження. Незважаючи на цю обставину, розвідки у руслі арабської антропоніміки не припинялися, повсякчас дослідники вводили до наукового обігу все більше антропонімічного матеріалу, вивчали ті чи інші аспекти арабської антропоніміки та загальної теоретичної антропоніміки на матеріалі арабської мови. Для сучасного стану вивчення арабського іменника характерним залишається активний збір та систематизація матеріалу зусиллями вчених здебільшого на Заході. Проте впродовж останніх десятиліть розпочали безпрецедентну роботу над планомірним реєструванням національної антропонімії також і арабські лінгвісти. Антропонімічний матеріал із арабської мови, що поступово залучається до наукового обігу, наразі уможливило активізацію подальших лінгвістичних студій.

Зазначене обумовлює актуальність та доцільність цієї роботи, яка присвячена дослідженню арабського антропонімікону та має за мету охарактеризувати сучасний склад арабського іменника, окреслити ареал його розповсюдження та межі функціонування арабської антропонімічної системи, а також стисло висвітлити особливості становлення арабського антропонімікону й суміжних антропонімічних процесів, з'ясувати джерела та шляхи утворення антропонімів в арабській мові.

Арабські слова в роботі передано такими транслітераційними знаками (з елементами транскрипції) у порядку арабського алфавіту: ' (hamza), b, t, ś, ġ, ħ, ḥ, d, ź, r, z, s, š, š, đ, ṭ, ž, ' , ġ, f, q, k, l, m, n, h, w, y; короткі голосні: a, u, i; довгі голосні: ā, ū, ī.

Антропоніми – це специфічний пласт лексичного складу будь-якої мови, що вивчається лінгвістичними методами. Антропонімія, як і апеллятивна лексика, підпорядковується мовним закономірностям, але на відміну від останньої, антрополексика перебуває у більшій залежності від позамовних чинників, таких як соціологічний, історичний, культурний, етнографічний, тому жодне дослідження антропонімії не обходиться без їх вивчення.

Географічний ареал як зона розповсюдження етносу та його мови є тим підґрунтям, на якому розвивається національна культура у всіх її проявах, у тому числі в традиціях іменування. Проте ареал деякої частини антропонімікону часто виявляється значно ширшим за ареал функціонування мови та проживання мовної спільноти. З іншого боку, генетична спорідненість мов, навіть дуже близька, не передбачає єдності антропонімікону, так само, як і антропонімічна спільність не обов'язково передбачає мовну спорідненість [9, с. 14].

Отже, для визначення арабського антропонімікону звернімося до ареалу арабського етносу та витоків його культури. До VII століття арабські племена населяли Північну та Центральну Аравію. Серед племен не було політичної та релігійної єдності. Завдяки цьому на півострові легко закріпилося християнство та іудаїзм, які принесли в арабський іменник власні антропоніми. Але прибулі монотеїстичні релігії, хоч і здобули певного розповсюдження серед місцевого населення, все ж не змогли подолати арабського багатобожжя, аж доки араби не виробили під їх впливом власної монотеїстичної

релігії, яка була національною, оскільки ґрунтувалася на арабському язичництві та давньоарабській міфології.

Іслам виник у VII столітті і зі становленням Арабського халіфату розповсюдився на величезні території, ставши за 6 століть світовою релігією. У халіфаті арабська мова була засобом міжетнічного спілкування, мовою літератури, науки, офіційних ділових відносин. Згодом як сакральна мова Корану арабська стала мовою мусульманського культу, релігійної та правової літератури в усіх мусульманських країнах. Отже, арабська мова значно вплинула на тюркські, іранські та інші мови. Цей вплив відчутний головню на лексичному рівні. Кількість запозичень з арабської мови в деяких випадках сягає 50–60 % лексичного складу мови [3, с. 41]. Приблизно такі ж чисельні показники мають запозичення з арабського антропонімікону в деяких національних антропонімічних системах. В епоху панування арабів антропонімія тюркомовних народів поповнювалася особовими іменами арабського походження, а також перськими, давньоєврейськими іменами, що запозичувалися через арабську мову. З плином часу ці запозичення стали витіснити національні імена і згодом майже перемогли їх, складаючи вже найбільшу й найуживанішу частину антропонімікону [1, с. 21].

Отже, арабська етнічна спільнота утворилася після розселення арабських племен із Центральної Аравії в інші країни, унаслідок змішання з місцевим населенням цих регіонів. Тому в етногенезі арабів наявні нащадки древніх єгиптян, нубійці, арамеї, бербери; араби деяких країн змішалися з негроїдними народами, персами, турками, малайцями тощо [11, с. 250]. Діалекти цих арабів безумовно зазнавали впливу відповідних аборигенних мов, цей вплив відчутний у лексиці, зокрема, в антропонімії, деяку частину якої складають іншомовні запозичення. Арабською мовою нині говорять у 18 країнах, де проживають близько 180 мільйонів арабів. Під національною арабською антропонімією розуміється передусім антропонімікон цього регіону.

Відомо, що функціонування арабської мови не обмежене лише цим регіоном. Вона визнана другою офіційною державною мовою в Ізраїлі, Сомалі, Джібуті, Чаді, на Коморських островах. Арабські діалекти виступають у ролі засобу міжетнічного спілкування народів деяких країн Західної Африки. Як мова релігії арабська функціонує в таких країнах, як Іран, Туреччина, Афганістан, Індія, Пакистан, Бангладеш, Китай, Індонезія, Болгарія та ін. Як вже зазначалося, серед мусульман релігія є чи не найвагомішим чинником в іменуванні, тому разом із ісламом у цих країнах розповсюдилася арабська антропонімія та арабо-мусульманські традиції іменування. Як бачимо, арабським іменником здавна послуговується величезний ареал, що охоплює мусульманський світ. Проте до арабської національної антропонімії варто відносити імена лише вказаного регіону. Адже неарабомовні народи завжди обирали імена не лише з наявного репертуару арабських імен, а й утворювали з матеріалу арабської мови нові антропоніми, які повсякчас набували фонетичних та інших особливостей мови, в якій утворилися. Тому не дивним є той факт, що багато вживаних цими народами буцімто арабських імен власне араби не вживають. Така антропонімія не може вважатися арабською, а є надбанням мов, в яких утворилася.

Розглядаючи лексичний склад арабського іменника, доречно зазначити, що національний антропонімікон завжди містить певну частку антропонімів, що належать

до антропонімічних систем інших етносів, які проживають в ареалі функціонування національної мови. Арабський світ населяють як великі, так і нечисленні іншомовні етнічні спільноти, загальна кількість яких перевищує 500, найбільші з них – курди й асирійці в Іраку та Сирії, бербери в Марокко, Алжирі та Тунісі, нубійці в Судані та Єгипті, вірмени в Лівані, Сирії, Іраку, Єгипті, перси в Іраку та країнах Перської затоки, євреї в Тунісі, Марокко, Іраку, туркмени в Іраку та безліч чисельно менших етнічних груп.

Самі ж араби, які проживають у регіонах із переважно неарабським населенням, є бі-, іноді трилінгвами, та використовують в якості другої мови курдську, турецьку, фарсі, гінді, урду, англійську, французьку, берберські мови тощо, і відповідно, до антропонімії цих арабів неминуче потрапляють особові імена та інші розряди антропонімів згаданих мов.

Отже, усі перелічені факти так чи інакше відображаються в арабському національному антропоніміконі, в його якісному та кількісному складі як історично, так і на сучасному етапі, визначають відмінності в іменнику поміж арабських країн. Як бачимо, становлення арабської літературної мови та її антропонімікону, а також розвиток арабських діалектів та діалектних антропонімічних систем відбувалися під впливом інших мов та їх традицій іменування. Наразі підсумуємо викладене та визначимо, яку ж саме роль відіграли іншомовні запозичення в арабській національній антропонімії.

Арабська літературна мова нам відома з перших пам'яток – доісламської поезії з VI століття, яка передавалась усно до VIII століття, коли вона була записана, та Корану у VII столітті. Відома нам доісламська лексика, так само, як і антропонімія – це майже однорідний за походженням пласт лексики, що належить до загальносемітського фонду, та пласт лексики, утвореної на власне арабському мовному підґрунті, якої нема в інших семітських мовах. Від загальносемітських кореневих морфем виводяться такі широковживані лексеми, що антропонімізувалися в арабській мові, тобто стали особовими іменами людей чи увійшли до складу таких імен: 'ab-un “батько”, 'umm-un “мати”, 'ibn-un “син”, bint-un “дочка”, šams-un “сонце”, yamīn-un “права сторона”, kalb-un “собака”, 'aqrab-un “скорпіон”, nasr-un “орел”, salām-un “мир”, 'allah-u “бог”, baqr-un “молодий верблюд”, mālik-un “цар” тощо. Багато з таких антропонімізованих в арабській мові лексем знаходять паралелі в інших живих і мертвих афразійських мовах і походять від прадавніх афразійських первинних і вторинних коренів [11, с. 260]. Загальносемітські корені завдяки своїй переважній стійкості до яких-небудь зрушень та завдяки продуктивності арабських словотворчих моделей дали численні похідні в апелятивній і, як наслідок, в антропонімічній лексиці.

Розглядаючи запозичення в арабській антропонімії (як і в загальній лексиці) з інших мов, варто зауважити, що їх є досить мало протягом усього розвитку арабського словникового складу [11, с. 267]. Це зумовлено передусім тим, що словотвір, як морфологічний, так і семантичний, в арабській мові відбувається майже завжди від арабських коренів та засобами арабської мови. Також малу кількість іншомовних запозичень в арабському іменнику зумовлюють переважаючі арабо-мусульманські традиції іменування.

З огляду на незначне розповсюдження християнства та іудаїзму серед арабів напередодні ісламу, з цими релігіями була принесена й певна кількість іншомовних антропонімів. Офіційно такі запозичення фіксуються в Корані, в якому містяться чіткі паралелі з Тори. Коранічні антропоніми зазнали загальноарабського вжитку, проте їх кількість в арабському антропоніміконі завжди була незначною. Окрім власне антропонімів, у вказаних пам'ятках дослідники простежують інші лексичні запозичення з сирійської, давньоєврейської та інших мов. Зокрема, такі слова як 'ar-raḥmanu та 'ar-raḥimu, що здавна входять до складу численних арабських антропонімів, виявляються коранічними запозиченнями з сирійської мови. В арабську мову вони перейшли у тому ж значенні епітетів бога “милостивий” та “милосердний”. Також корінь 'bd є у багатьох семітських мовах, проте він отримав спеціальне релігійне значення “поклонятися богу”, “проводити богослужіння” спочатку в давньоєврейській, а вже потім це значення перейшло в арабську мову [3, с. 15–16]. Лексема 'abd в арабській мові здавна входить до складу багатьох антропонімів-словосполучень.

Із початком ісламської доби арабська антропонімія зазнала бурхливого розвитку і значно розширила свій репертуар. Утвердження мусульманства на території майбутніх арабських країн та за її межами стало найвагомішою історичною подією, яка мала вплив на становлення арабського іменника, зумовила його подальшу долю. Іслам став головним рушійним чинником, що спонукав арабську антропонімію до стрімкого культивування та збагачення власного фонду. Це сталося завдяки тому, що ісламські обряди іменування не були строго регламентовані, іслам не вводив жодних заборон в іменуванні, не виробив списки імен святих, як то було в християнстві. Постійно зростаюча кількість мусульман, зокрема арабізованих, мала потребу в об'ємному іменнику та можливість у вільній іменотворчості, яку вона й реалізовувала переважно засобами сакральної арабської мови. Іменотворчість не відбувалася в якихось конкретних заданих межах, кожен мав змогу нарікати свою дитину як йому заманеться. Як наслідок, у цей час антропонімізується велика кількість арабської апеллятивної лексики (як загальносемітської, так і власне арабської), арабський іменник починає активно вбирати антропоніми, що переходять з розряду прізвиськ, почесних титулів тощо. І все-таки релігія стала чи не найголовнішим чинником у виборі імені. У кожному епоху кожна мусульманська країна, кожна провінція мала свій репертуар улюблених імен, що зумовило багатство та різноманіття арабського іменника.

Одночасно з розширенням власного іменника арабською мовою (спочатку на рівні діалектів, згодом у незначній кількості – на рівні літературної мови) починають завоюватися запозичення як загальної лексики, так і антропонімії з різних аборигенних афразійських та інших мов, витіснених арабською, чи функціонуючих паралельно з нею: арамейської, давньоєврейської, ефіопської, грецької, перської, курдської, коптської, тюркських, берберських, кушитських мов тощо.

Таким способом в арабський антропонімікон потрапляють лексеми з перської та турецької мов, які входять до складу групи арабських особових імен: bāšā, qulī, ḥānum (турецька); ḡān, 'āḡā, šāh, zādah, mīrzā, mīrzādah (перська). Також в арабський антропонімічний словотвір із цих мов проникають і деякі окремі словотворчі морфеми. Широкого розповсюдження зазнає привнесене турками закінчення -ī (за походженням

перське) для чоловічих імен, яке додавалося як до вживаних чоловічих, так і до жіночих імен із закінченням δ - atun – показником жіночого роду, наприклад, Fawzī від арабського fawz-un “перемога”, Qadrī від qadr-un “доля”, Šiblī від šibl-un “левеня”, Nağātī від nağāt-un “спасіння”, Zinātī від zīnat-un “прикраса”. Закінчення -ī згодом переосмислюється як розмовна форма звичайного закінчення відносних прикметників арабської мови - ūu-un, тому добре засвоюється та отримує подальший розвиток, приєднуючи δ - atun для утворення жіночої форми імені.

Під турецьким впливом в арабській антропонімії виокремилася група чоловічих і жіночих імен із закінченням δ - atun, в яких це закінчення почало вимовлятися на турецький лад з наголосом на останній склад як - āt замість - ah, і відповідно записуватися з ت , наприклад, Barakāt від Barakah (barakat-un) “благословення”, Ğawdāt від Ğūdah/Ğawdah (ğawdat-un) “щедрість”. Внутрішня форма таких імен теж переосмислилася, їх почали сприймати як форму множини. Цей процес відбувався досить органічно, оскільки серед арабських антропонімів форми множини є досить розповсюдженими, наприклад, імена у формі множини: ’ahlām від hulm-un “мрія”, Layālī від laylat-un “ніч”, Laṭā’if від laṭīfat-un “благодіяння” тощо. Отже, ці імена асимілювалися з арабською антропонімією і дали одну з продуктивних автохтонних арабських форм антропонімів – форму правильної множини на -āt .

У той самий час в арабську мову запозичується й власне антрополексика з турецької та перської мов. Загальноарабськими за вживанням наразі є такі імена: чоловічі Būgān, Rustam, жіночі Šīrīn, Nisrīn, Fayrūz (перські); чоловіче ’arślān, жіноче Ĥātūn (турецькі) тощо.

Латинська антропонімія запозичувалася кількома етапами. Дослідники констатують її вжиток зокрема серед туземного населення Північної Африки та Сирії, документований написами ісламської та доісламської доби. Певна кількість латинської антропонімії була занесена на Близький Схід за часів хрестових походів. Згодом культурні та економічні контакти з Європою сприяли проникненню грецьких імен, щоправда в латинізованому вигляді, які злилися в єдину греко-латинську групу запозичень. А вже за часів арабського Відродження греко-латинська група увійшла у єдиний більш широкий пласт із французькими, англійськими та іншими західноєвропейськими іменами [4, с. 298–299].

Існує також незначна частка антропонімів, запозичених пізніше з берберських, індійських та інших мов. Зокрема, з середини XIX століття почали з’являтися імена різного походження, опосередковані запозиченнями з російської мови. Суттєвого розповсюдження зазнали російські антропоніми у кінці XX століття. Серед арабів досить популярними є російські імена Yūriy, Tāniya, Nādiya, Māyuā тощо.

Отже, в арабській антроплексіці, як і в арабському словниковому складі взагалі, виділяються два головні пласти: 1) арабська лексика, яка охоплює загальносемітські слова та кореневі морфеми, і слова, утворені на власне арабському підґрунті, які не мають паралелей в інших семітських мовах; 2) іншомовні запозичення.

З огляду на численність етносів та історичну строкатість їх культурних взаємодій з арабами різних регіонів арабського світу, зрозуміло, що кількість запозичень із мов

цих етносів відрізняється поміж сучасними арабськими країнами та між регіонами в межах окремої країни.

Історичні шляхи проникнення запозичень в арабську мову досить різноманітні. Вони зумовлені як географічним чинником, так і соціально-політичними та культурними відносинами арабів з іншими народами. Численний склад усіх запозичень в арабській мові поки є невизначеним, оскільки підрахунки проводять за різними джерелами і є досить суперечливими. І все ж таки їх кількість не перевищує 4% [11, с. 267]. Кількість запозичень в антропонімії арабів досі не обчислено. Ми припускаємо, що їх кількість не повинна перевищувати цей показник з огляду на всі зазначені чинники. На таке припущення нас нашттовує також слушне визначення арабської національної антропонімії як “первинної”, тобто автохтонної за типом, до якого належать такі антропонімії, як давньослов’янська, давньоскандинавська, грецька, китайська тощо, на відміну від національних антропонімії, які склалися здебільшого шляхом запозичень з інших мов [4, с. 296].

Тому можемо підсумувати, що запозичення не мають загальноарабського розповсюдження, їх ареал завжди географічно обмежений. І лише мізерна частина цього антропонімікону (місцевого) має потенційну можливість входження до загальноарабського антропонімічного фонду.

Отже, арабська мова послуговується автохтонним іменником та не виявляє тенденції до якого-небудь суттєвого розширення власного іменника за рахунок іномовних запозичень. Іменотворення найчастіше відбувається засобами арабської мови, що вказує на стійкість традиційної антропонімічної системи та великий потенціал арабської мови в іменотворчості.

Щодо ареалу національної арабської антропонімії, його варто обмежити географічним ареалом арабських країн. Антропонімія ж арабського походження, що входить до складу інших національних антропонімічних систем, є надбанням мов, в яких вона функціонує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алиев А. Г.* Лингвистические и экстралингвистические факторы в антропонимии (на материале тюркских языков): автореф. дисс. на соискание научн. степени д-ра филол. наук / А. Г. Алиев. – Алма-Ата, 1989.
2. *Гафуров А. Г.* Имя и история : Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков / А. Г. Гафуров. – М., 1987.
3. *Гранде Б. М.* Введение в сравнительное изучение семитских языков / Б. М. Гранде. – М., 1998.
4. *Илизаров А. С.* О внутренней форме и происхождении арабских имен / А. С. Илизаров, Б. А. Старостин, А. О. Хейри // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. – М., 1970.
5. *Ислам.* Энциклопедический словарь. – М., 1991.
6. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М., 1978.
7. *Системы личных имен у народов мира.* – М., 1989.
8. *Старостин Б. А.* О структуре и историческом развитии антропонимии арабского происхождения / Б. А. Старостин // Антропонимика. – М., 1970.

9. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М., 1973.
10. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов. – М., 2007.
11. Шарбатов Г. Ш. Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки / Г. Ш. Шарбатов // Языки Азии и Африки. Африканские языки. Семитские языки. – М., 1991. – Т. IV, кн. 1.
12. 1947 ، القاهرة . ضبط الأعلام . أحمد تيمور .
13. 1988 ، بيروت . شفيق الأرنؤوط . قاموس الأسماء العربية .
14. 1982 ، بيروت . يوسف أسعد داغر . معجم الأسماء المستعارة وأصحابها .

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010*

FORMATION, CURRENT STATE AND AREAL OF THE ARABIC ANTHROPONIMICAL LEXICON

Kseniya Buryk

*A. Krymskyi Institute of Oriental Studies,
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, Ukraine, 01001,
tel.: (063) 858 81 57, e-mail: burikksenia@mail.ru*

This article traces history and current state of the Arabic personal names. Areal of the national Arabic anthroponymical system and peculiarities of borrowings into the Arabic corpus of personal names are pointed out.

Key words: personal names, anthroponymical system, creation of proper names, borrowings.

СТАНОВЛЕННЯ, СОВРЕМЕННИЙ СОСТАВ И АРЕАЛ АРАБСКОГО АНТРОПОНИМИКОНА

Ксения Бурык

*Институт востоковедени имени А. Крымского НАН Украины,
ул. Грушевского, 1, Киев, Украина, 01001,
тел.: (063) 858 81 57, e-mail: burikksenia@mail.ru*

Дана характеристика истории становления и современного состояния арабского имени существительного, определен ареал национальной арабской антропонимической системы и особенности заимствований в арабском антропонимиконе.

Ключевые слова: антропонимия, антропонимическая система, имена собственные, имятворчество, заимствование.